

A. A. Фурсенко

Россия и международные кризисы Середина XX века

A. A. Furszenko: Oroszország és a nemzetközi válságok
A XX. század közepe
Moszkva, Nauka, 2006. 547 p.

Aligha vitatható, hogy az 1960-as évek elejére a Szovjetunió olyan szuperhatalommá vált, amelynek részvétele nélkül a világ különböző részein kialakult politikai-katonai válságok rendezése esélytelennek tűnt. Mindazonáltal a Szovjetunió szerepvállalásáról s egyáltalán a szovjet külpolitika főbb célkitűzéseiről vajmi keveset tudunk, hiszen a téma feldolgozásához szükséges orosz levéltári dokumentumokhoz a kutatók – néhány kivételes helyzetben lévő történész kivételével – még ma sem férhetnek hozzá.

Alekszandr Furszenko akadémikus azon kevés történész közé tartozik, aki lehetőséget kapott arra, hogy bepillantson olyan levéltári dokumentumokba is – például az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárának irataiba, illetve a katonai hírszerzés anyagaiba –, amelyek még ma sem nyilvánosak. E dokumentumok alapján 1997-ben Timothy Naftalival együtt angol nyelven már publikáltak egy könyvet az 1962-es kubai rakétaválságról (*Furszenko A.–Naftali T.: „On Hell of a Gamble”. Khrushchev, Castro and Kennedy 1958–1964. The Secret History of Cuban Missile Crisis. New York, London, 1997.*). A most bemutatásra kerülő kötetbe azonban bekerültek olyan részek is, amelyek az angol nyelvű kiadásból kimaradtak, illetve olyan írások is, amelyek nem a karibi válsággal foglalkoznak, hanem a különböző nemzetközi konfliktusokkal kapcsolatos szovjet álláspontot mutatják be. Habár a könyv Oroszországban öt évvel ezelőtt jelent meg, a magyar történészek számára mégis újdonságként szolgálhat. Nem csupán azért, mert az orosz nyelvű szakkönyvek megjelenésének híre és maguk a könyvek is csak némi késéssel jutnak el Magyarországra, hanem azért is, mert a Furszenko által leírtak azóta sem veszítették el aktualitásukat.

A könyv 18 különböző hosszúságú (7–8 oldaltól 30–50 oldalig terjedő) fejezetből áll, amelynek mindegyike önálló tanulmányként is megállja a helyét. Ezek között – a könyv címében jelölt témától eltérően – találhatunk olyan írásokat is, amelyeket nem lehet szorosan valamely nemzetközi problémához kapcsolni. Ilyen a könyv első két fejezete is (*J. V. Sztálin: élete utolsó éveit és halála, valamint Ny. Sz. Hruscsov: út a hatalomhoz*), amelyekkel a szerző valószínűleg a későbbiekben tárgyalt külpolitikai kérdések hátterét kívánta megteremteni. Ha ez a szándék vezérelte, a jórészt már ismert belpolitikai kérdések helyett talán nagyobb hangsúlyt kellett volna helyezni a szovjet külpolitika általános célkitűzéseinek megvilágítására.

A kötet harmadik fejezetében (*W. Churchill: „Hidakat teremteni, nem pedig akadályokat emelni”*) Furszenko az 1951-ben miniszterelnökké választott Churchillnek a Szovjetunióhoz való közeledés érdekében tett kezdeményezéseit, illetve az azokkal kapcsolatos szovjet reakciókat taglalja. Az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában őrzött dokumentumokból kiderül, hogy Churchill nem sokkal Sztálin halála után, 1953. június első napjaiban tett első ízben javaslatot Vjacseszlav Molotov külügyminiszternek a tárgyalásokra, ezt azonban Moszkvában nem fogadták túl nagy lelkesedéssel, elsősorban azért, mert nem bíztak az angol miniszterelnök szándékának őszinteségében. A szerző nem csupán az angol kezdeményezéseket és az azokra adott szovjet válaszokat mutatja be, de angol levéltá-

ri források alapján azt is megtudhatjuk, miként reagált azokra az amerikai vezetés, illetve miért nem támogatta Churchillt ebben az ügyben.

A negyedik a kötet első olyan fejezete, amely valóban egy nemzetközi méretű problémával, az 1956-os szuezi válsággal foglalkozik. A válság kirobbanásának előzményeként Furszenko részletesen ír az Egyiptom és a Szovjetunió között 1955 nyarán lefolytatott tárgyalásokról (amelyek eredményeképpen a Szovjetunió fegyvereket és haditechnikát szállított Egyiptomnak), a szovjet–angol, illetve a szovjet–egyiptomi kormány szintű tárgyalásokról, valamint a Szuezi-csatorna államosítása miatti nyugati tiltakozásokról, az ügyben összehívott londoni konferenciáról. A kairói szovjet nagykövet, a korábban Magyarországon szolgáló Jevgenyij Kiszeljov jelentéseiből kiderül, hogy Nasszer a Szovjetunió segítségét és támogatását kérte, illetve több alkalommal fordult tanácsért a szovjet vezetéshez. Furszenko írásából az is kiderül, hogy a Szovjetunió kezdettől fogva tudott az Egyiptom ellen tervezett angol és francia lépésekről – többek között egy 1956. augusztus elején Budapestre érkezett táviratból. Amikor 1956. október 29-ről 30-ra virradó éjjel izraeli, francia és angol csapatok behatoltak Egyiptom területére, Nasszer a szovjet nagyköveten keresztül – egyelőre nem hivatalosan – katonai segítséget kért a Szovjetuniótól. A szerző részletesen tárgyalja az ezzel kapcsolatos szovjet lépéseket, ismerteti az SZKP KB Elnökségének határozatait, a szovjet kormány üzenetének tartalmát, illetve azokat a szovjet diplomáciai tárgyalásokat, amelyek arra irányultak, hogy a csapatokat mielőbb kivonják Egyiptomból. Furszenko eközben egyetlen szót sem ejt a budapesti eseményekről, nem vizsgálja, hogy a magyar forradalom hatással volt-e a Szovjetunió Szuezzel kapcsolatos magatartására, befolyásolta-e a szovjet diplomáciai lépéseket.

A könyv ötödik fejezete *A Szovjetunió és az asszuáni gát (1954–1958)* címet viseli. A szerző a téma rövid kifejtésének szükségességét azzal indokolja, hogy végeredményben az asszuáni gát építésének kérdése volt Nasszer egyik érve a Szuezi-csatorna államosítása mellett. Furszenko bemutatja azokat a tárgyalásokat, amelyeket az egyiptomi vezetés annak érdekében folytatott, hogy előteremtse a gát megépítéséhez szükséges anyagi eszközöket, részletesebben kitérve a Szovjetunióval kötött hitelmegállapodás előzményeire.

Az nem derül ki egyértelműen, vajon a szerző miért tartotta szükségesnek, hogy külön fejezetben foglalkozzon az 1958-as iraki forradalommal, bár kétségtelen, hogy a nyugati és a szovjet érdekek itt is ütköztek. A forradalom kirobbantásában Moszkva nem játszott szerepet, az iraki eseményekről szóló híreket Moszkvában alig titkolt megelégedéssel fogadták, és az új iraki kormányt azonnal elismerték. Az iraki vezetés Moszkvához fordult segítségért, és javasolta a kereskedelmi kapcsolatok széles körű fejlesztését, oly módon, ahogyan azt a Szovjetunió Egyiptom és Szíria esetében tette. Furszenko nem csupán arra törekszik, hogy elemezze a Szovjetunió és Irak kapcsolatának alakulását, de részletesen foglalkozik az iraki vezetés és Nasszer viszonyával, illetve az iraki belpolitikai helyzet bemutatásával is.

A könyv hetedik fejezetének címe alapján (*De Gaulle és a szovjet–francia kapcsolatok. Az 1960-as párizsi csúcstalálkozó kudarcá*) azt gondolnánk, hogy azt a szerző elsősorban a két ország közötti kapcsolatok bemutatásának szenteli. Furszenko kétségtelenül részletesen foglalkozik a De Gaulle hatalomra jutásával kapcsolatos szovjet véleményekkel és elképzelésekkel, Hruscsov 1960. március végi–április eleji franciaországi látogatásával, De Gaulle-nak a németkérdés rendezésére irányuló szovjet kezdeményezésekkel kapcsolatos álláspontjával. Ugyanakkor jelentős figyelmet szentel az U–2 amerikai repülőgép körüli vitáknak, illetve utal annak a legfelső szintű csúcstalálkozó meghiúsulásában játszott szerepére is. Ismerteti azokat a tárgyalásokat, amelyeket Hruscsov Párizsból történt eluta-

zása után a nyugati hatalmak egymás között folytattak, s kitér azokra a nézeteltérésekre is, amelyek a németkérdés rendezésére irányuló tárgyalásokat illetően De Gaulle és az amerikai vezetés között kialakultak.

A téma szinte egyenes folytatásának tekinthető a következő fejezet, amely a berlini válsággal és a fal felhúzásával foglalkozik. Furszenko úgy véli, a berlini válság kialakulása – amelyet 1958 novemberére datál – szoros összefüggésben állt a szovjet–amerikai viszony romlásával. Mindazonáltal 1958 és 1961 között intenzív diplomáciai tárgyalások folytak a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között a Németországgal kötendő békeszerződésről és Berlinnek „szabad várossá” történő alakításáról. Miután a meghiúsult párizsi csúcstalálkozót követő tárgyalások is azt erősítették meg a szovjet vezetésben, hogy hiábavaló a németkérdés gyors rendezésének lehetőségében reménykedni, megszületett a döntés, hogy az NDK-t igazi barikáddal „elkerítik” a Nyugattól. Furszenko írásából nyilvánvalóvá válik, hogy a berlini fal felhúzása és az arra irányuló előkészületek szovjet jóváhagyással, a legnagyobb titokban történtek, ezt a témát a szocialista országok vezetőinek a németkérdéssel kapcsolatban összehívott tanácskozásán sem érintették. Az előkészületekről viszont a keletnémet és a szovjet vezetés folyamatosan egyeztetett. A fal felhúzása nyugati részről óriási tiltakozást váltott ki, és kevésbé ismert, hogy 1961. október 26-án majdnem összetűzésre került sor a Checkpoint Charlie ellenőrző pontnál felsorakozott amerikai és szovjet tankok között.

A németkérdés rendezése és Nyugat-Berlin státusa továbbra is napirenden maradt, de 1961 októberében a világ figyelme egy időre a karibi térségre irányult, ahol újabb, minden korábbinál komolyabb feszültséggóc alakult ki. Ezzel kapcsolatban Furszenko a legnagyobb figyelmet az 1962-es kubai válságnak szenteli, a probléma különböző aspektusaival tíz fejezetben, mintegy 270 oldalon foglalkozik. Nem derül ki, vajon a szerző milyen logika alapján döntött az egyes fejezetek egymásutániságáról. A recenzensnek mindenesetre logikusabbnak tűnne, ha a Kubába történő szovjet fegyverszállításokról szóló fejezet lenne a blokkon belül az első, hiszen éppen az Anadyr fedőnévre keresztelt szovjet rakétaszállítási akció volt a kiindulópontja a szovjet–amerikai konfliktus kieleződéésének. Időrendi szempontból ugyancsak indokolt lenne előbbre hozni azt a fejezetet, amely a Ny. Sz. Hruscsov és J. F. Kennedy közötti közvetlen összeköttetést biztosító szovjet hírszerzőtisztsz személyével foglalkozik, hiszen ez az összeköttetési csatorna már a karibi válság előtt is létezett.

Mint arra már utaltunk, a fejezetek többsége önálló tanulmányként is felfogható, s ebből adódóan előfordulnak bennük átfedések, tartalmi ismétlések. A karibi válsággal foglalkozó írások közül az első (a kötetben a 9. fejezet) *Az atomháború küszöbén: az 1962-es kubai válság* címet viseli. Ez az írás a szerző 1992-ben megjelent tanulmányának átdolgozott és kiegészített változata, amelyben szinte kizárólag megjelent forrásokra, illetve feldolgozásokra alapozva mutatja be a kubai rakétaválság kialakulásának és rendezésének folyamatát. Az itt érintett egyes kérdések egy részét a későbbiekben külön fejezetben részletesen is kifejti. Ezek egyike a már említett szovjet fegyverszállítások problematikája. Furszenko a szovjet hírszerzés rezidensének, a későbbi szovjet nagykövetnek, A. I. Alekszejev visszaemlékezésére alapozva arról ír, hogy a szovjet fegyverszállítások 1960 közepétől kezdődtek. Ugyanakkor már a kubai forradalom előtt, 1958 decemberében a csehszlovák vezetéshez egy kereskedelmi cégen keresztül fegyverszállításra vonatkozó kérelem érkezett, amelyhez Moszkva hozzájárulását adta. 1959-ben ilyen kérelem fordultak Lengyelországhoz is, amely ellen szovjet részről szintén nem emeltek kifogást. A Szovjetunióból történő közvetlen fegyverszállítás ötletét Castro egyelőre elvetette, mert attól tartott, hogy ez alapul szolgálna egy Kuba elleni amerikai támadáshoz. Arra a kérdésre a szerző sem tudja a választ, vajon a szovjet fegyverszállítások megindulásában szerepet játszott-e

Anasztasz Mikojan 1960. februári havannai látogatása, mindenesetre a szállítások ezt követően indultak meg. Furszenko igen részletesen ismerteti az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat és konkrét lépéseket, a formálisan kulturális tanácsosi beosztásban dolgozó Alekszejevnek a tárgyalási folyamatban játszott szerepét. A döntés a szovjet rakéták Kubába telepítéséről az SZKP KB Elnökségének 1962. május 24-i ülésén, hosszas vita után, Mikojan tiltakozása mellett született meg. Az akció végrehajtása a legnagyobb titokban, a KGB vezetőinek tudta nélkül történt, a szovjet katonai szakértők mezőgazdasági szakembereknek álcázva utaztak Kubába.

Furszenko a fentebb ismertetett fejezet végén utalt arra, hogy 1962. október 18-án már Kennedy elnök asztalán voltak azok a légi felvételek, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy szovjet rakétákat telepítettek Kubában, s ami arra készítette az amerikai vezetőt, hogy október 22-én a rádióban és a televízióban felhívást intézzen az ország lakosságához. A szovjet vezetés még nem tudta, pontosan miről fog az amerikai elnök beszélni, amikor 1962. október 22. estére összehívták az SZKP KB Elnökségét. Furszenko külön fejezetben foglalkozik az elnökségi ülés lefolyásával, a másnap hajnalra átnyúló vita alakulásával, külön is kitérve a Rogyion Malinovszkij marsall és Anastasz Mikojan közötti nézetkülönbségek ismertetésére.

Az olvasó azt várná, hogy a szerző ezt követően arról ír, hogy ugyanebben az időpontban milyen tárgyalások folytak Washingtonban, milyen elképzelések és tervek fogalmazódtak meg a válság megoldására. Ehelyett azonban a téma szempontjából irrelevánsnak tűnő fejezet következik, amelyben a szerző Fidel Castro és a kommunisták viszonyát vizsgálja. Ennek során szót ejt Castro viszonyulásáról a szovjet vezetéshez, szovjetunióbeli látogatásáról, a kubai forradalmár szovjet megítéléséről.

A következő, *Török rakéták a kubai válságban* című 13. fejezet újra az események kronológiáját követi, s azzal az 1962. október 23-án tett amerikai ajánlattal foglalkozik, miszerint az amerikaiak készek a törökországi rakétabázis felszámolására abban az esetben, ha a szovjetek felszámolják a sajátjukat Kubában. Furszenko rámutat arra, hogy a törökországi rakéták leszerelésének kérdése már 1962 nyarán felmerült, éppen azzal összefüggésben, hogy a szovjetek egyre nagyobb aktivitást kezdtek mutatni Kubában. A szerző ismerteti azokat a tárgyalásokat, amelyeket egyrészt az amerikai vezetés folytatott szövetségeseivel és Törökországgal, másfelől a Szovjetunióval, s amelyek nyomán 1963. április végén létrejött az „alku”.

A karibi válság rendezéséről más csatornákon is folytak titkos egyeztetések; ezeket mutatja be Furszenko a könyv 14. fejezetében. Ilyen tárgyalások zajlottak a szovjet és az amerikai vezetés tudtával és jóváhagyásával a szovjet nagykövetség munkatársa, a KGB rezidense, Alekszandr Fomin (eredeti nevén Fekliszov) és John Scali tévétudósító között. Furszenko az SZKP KB Elnökségének üléseiről készült jegyzőkönyveket és a szovjet hírszerzés iratait szembesíti a megbeszélések két egykori résztvevőjének – egymástól jelentősen eltérő – visszaemlékezésével, s arra a következtetésre jut, habár mindkét félnek szerepe volt a válság rendezésében, befolyásuk az eseményekre korántsem volt olyan, mint amilyen képet arról rajzoltak.

Sokkal fontosabb összekötő szerepet játszott a két vezető között Georgij Bolsakov, a Szovjetunió fegyveres erői vezérkara hírszerző igazgatóságának ezredese, aki a Szovjetunió washingtoni nagykövetségén kulturális attaséként és a *Soviet Life* című folyóirat szerkesztőjeként dolgozott. Bolsakov nagyon jó, baráti kapcsolatot alakított ki az amerikai elnök fivérével, Robert Kennedyyel, akit – az elnök tudtával – a Szovjetunióval való nem hivatalos kapcsolattartásra használták fel. Furszenko tanulmányából az is kiderül, hogy a szovjet katonai hírszerzés egyáltalán nem örült Robert Kennedy és Bolsakov kap-

csolatának, sőt kezdetben határozottan megtiltotta, hogy találkozzon az amerikai elnök fivérével. Furszenko a szovjet katonai hírszerzés iratai és Bolsakov visszaemlékezése alapján végigköveti Bolsakov és amerikai partnereinek valamennyi találkozását, a beszélgetések során érintett kérdéseket, az ezredes jelentéseinek további sorsát. Bolsakov iránt teljes bizalommal viseltettek Washingtonban is egészen addig, amíg a kubai rakétabázisról nem készültek légi felvételek. A korábbi jó viszony elhidegült, az új szovjet nagykövet, Anatolij Dobrinyin megérkezésével pedig a korábbi nem hivatalos csatorna is elvesztette jelentőségét.

Furszenko szinte valamennyi, a karibi válság megoldásával foglalkozó fejezetben hangsúlyozza, hogy a rendezés az amerikai és a szovjet vezetés között a kubaiak háta mögött, azok megkérdezése nélkül történt. A megállapodásról szóló hírt a kubai vezetés nemzeti megaláztatásként élte meg, ezért az SZKP vezetése 1962 végén a Kuba-szakértővé avanszált Mikojant küldte Havannába Castro megbékítésére, illetve azért, hogy megszerezze Castro hozzájárulását a rakéták visszaszállításához. A könyv 16. fejezete a havannai szovjet nagykövet jelentései és Mikojannak Hruscsovhoz írt, az Orosz Federáció Elnöki Levéltárában őrzött levelei alapján mutatja be azt a hosszadalmas és vitáktól egyáltalán nem mentes tárgyalási folyamatot, amelynek során Mikojannak végül a Kuba elleni amerikai blokád feloldásáért cserébe sikerült megszereznie Castro egyetértését.

Könyve végén Furszenko arra a kérdésre próbál választ adni, hogy több mint 40 évvel az események után mit tudunk meg a majdnem nukleáris háborúba torkolló karibi válságról. Furszenkónak olyan levéltári forrásokhoz sikerült hozzájutnia és könyvében feldolgoznia, amelyek nem csupán a kubai rakétaválság történetéhez szolgálnak új adalékokkal, de bepillantást engednek a szovjet döntéshozatali mechanizmusba, a „katonai lobbí” és az SZKP KB Elnöksége egyes tagjai közötti konfliktusokba, valamint rávilágítanak a szovjet titkosszolgálatoknak a nemzetközi konfliktusok megoldásában játszott szerepére is.

Baráth Magdolna